

KOVÁCS ISTVÁN

A Monte Cassinó-i pipacsok

Az Anders-hadsereg története

Duch tábornok egy tűzérrel beszélget

Az 1939 szeptemberében a hitleri Wehrmacht és a sztálini Vörös Hadsereg által legázolt s a térképen augusztus 23-án Moszkvában Molotov és Ribbentrop által már felosztott Lengyelország sohasem kapitulált. A világ összes frontjain – szárazföldön, vízen és levegőben – folytatta a harcot a náci Németország és szövetségesei ellen.

Józef Mościcki köztársasági elnök 1939. szeptember 30-án átadta hivatalát Władysław Raczkiewicznek. Ezzel egyidőben Franciaországban új lengyel kormány alakult – a harmincas években számkivetett ellenzéki Władysław Sikorski tábornokkal az élen, aki a miniszterelnöki poszt mellett mint katonai főparancsnok a hadügyminiszteri tárcát is megkapta. Nyomban hozzálátott a külhoni Lengyel Fegyveres Erők felállításához. A szervezést nemcsak hogy valamennyi fegyvernemre kiterjesztette, de a militarizált kereskedelmi flottát is bevonta a hadseregbe, amelynek szervezési központjait Nagy-Britanniában, Franciaországban és Szíriában alakították ki.

1940 tavaszáig az önálló podhalei lövészdandár, az 1. gránátoshadosztály és a 2. gyalogos hadosztály állt bevetésre készen, de a 10. páncélos dandár, a 3. és 4. gyalogos hadosztály, valamint Szíriában a kárpáti önálló lövészdandár felszerelése is befejezéséhez közeledett. Ezenkívül Franciaországban lengyel légierőt, Nagy-Britanniában pedig légierőt és haditengerészetet szerveztek. Összesen 85 ezer lengyel katona várta a harc folytatását.

1940 májusában-júniusában nem csak a franciaországi lengyel haderő esett át a tűzkeresztségen. A Norvégia ellen indított német támadás során

május 8-án a harstadi kikötőben és Hinnoy szigetén az önálló podhalei lövészdandár is partra szállt, majd részt vett a május 28. és június 8. között zajló narwiki csatában. A szövetséges angol, francia, lengyel csapatok a német túlerő nyomására és a Franciaországból érkező baljós hírek hatására feladták Norvégiát. A megtizedelt francia és lengyel egységeket szállító hajók június 14-én futottak be a bresti kikötőbe. A Pétain vezetésével megalakult új francia kormány három nappal később fegyverszüneti kéréssel fordult a hitleri hadvezetéshez.

Franciaország 1940-es védelmében hatezer lengyel esett el vagy sebesült meg, s 20 ezer lengyel katonát sikerült a brit szigetekre evakuálni. A 2. gyalogos lövészdandár átvonult Svájcba, ahol internálták, míg a többi lengyel alakulat feloszlott.

1940 júliusában 27 614 lengyel katona tartózkodott Nagy-Britanniában. Közülük 6429 személy szolgált korábban a légierőnél és 1505 a haditengerészetnél. A lengyel csapatokat, csapattörödékeket Skóciában helyezték el, belőlük alakítva meg augusztusban az I. lengyel hadtestet. A hadtest azt a feladatot kapta, hogy Skóciának a lengyelek számára kijelölt 200 kilométer hosz-

szan kígyózó partszakaszát védelmezze az esetleges német partraszállási kísérlettel szemben. Emellett önálló alakulatokat is létrehoztak, többek között az 1. ejtőernyős dandárt Stanisław Sosabowski vezérkari ezredes parancsnoksága alatt és az 1. kommandós századot. (A *Messze volt a híd* című filmben is szereplő Sosabowski ejtőernyőseit majd 1944 szeptemberében a hollandiai Arnhemnél fogják bevetni.) Az I. lengyel hadtest 1942-ben átalakult I. lengyel páncélos-gépesített hadtestté, amelynek legelibb alakulata a magát Franciaországban kitüntető Stanisław Maczek tábornok 10. páncélos-lovas dandárja volt. (Maczek tábornok katonái 1939 őszén Magyarországon át jutottak el Franciaországba.)

Szép számmal akadtak lengyelek, akiket betagoltak a brit hadseregbe. Elsősorban a repülősök. Emellett azonban az I. hadtest szervezésével egy időben lengyel légierő-felügyelet is alakult, amelynek az volt a feladata, hogy folytassa a lengyel repülőegységek már 1939 őszén elkezdett szervezését. 1940 nyarán két lengyel vadászrepülő-osztály jött létre, amelyek augusztus közepétől, illetve végétől részt vettek a több mint három hónapig tartó angliai légitámadásban. Ez alatt az idő alatt még további három lengyel vadászrepülő-osztályt állítottak fel, de bevetésükre csak novembertől került sor. Az első lengyel légi győzelmet egyébként a Királyi Légierő 145. osztályában szolgáló Antoni Ostowicz hadnagy aratta, aki július 19-én leszedett egy Messerschmidt 110-et. A lengyel pilóták az angliai légitámadásban összesen 203 német gépet lőttek le, és 36-ot rongáltak meg. Nagy-Britannia fölött ők okozták a német összgépesvesztés 12 százalékát. A két vadászrepülő-osztályon kívül még hozzávetőleg ötven lengyel pilóta szolgált ebben az időben brit harci gépeken. A lengyelekkel szemben kezdetben fenntartásokkal viseltető Hugh Dowding légimarsall elragadtatva jelentette ki: „A 11. csoport kötelékében tevékenykedő első lengyel osztály, vagyis a 303-asok egyetlen hónap leforgása alatt több németet lőttek le, mint ugyanabban az időben bármely brit egység.”

A vadászrepülő-egységeken kívül ugyanekkor négy lengyel bombázó osztály is alakult. 1941 tavaszán ezek az osztályok már Brémát, Hamburgot, Köln, a Ruhrvidéket s több ízben Berlint is bombázzák.

Az 1939 őszén Nagy-Britanniába átmentett lengyel hadiflotta egységeit azok a hajók alkották, amelyek nem semmisültek meg a lengyel tengerpart és kikötőbázisok védelme során. Közéjük tartoztak a Błyskawica (Villám), a Burza (Vihar) és a Piorun (Mennykőcsapás) nevű rombolók, a Wilk (Farkas) és a tallinni vesztegzárból bravúrosan kimenekülő Orzeł (Sas) tengeralattjárók. A lengyel flotta részét képezte

még két iskolahajó, a semleges svédek által vesztegzár alá helyezett három tengeralattjáró, a brit haditengerészettől bérelt hat romboló, három tengeralattjáró, három tüzérségi kutter, hét torpedókutter, két különleges feladatú kutter, továbbá több, a francia és belga haditengerészettől időlegesen lengyel parancsnokság alá helyezett hajó.

Franciaország kapitulációja után a lengyel flotta lett a Royal Navy legerősebb szövetségese azt követően is, hogy a narwiki hadműveletben elveszítette a Grom (Mennydörgés) torpedórombolót és az Orzeł tengeralattjárót. A brit flottával együtt a lengyelekre is hármass feladat hárult: megakadályozni a német partraszállást, oltalmazni a tengeri szállítási útvonalakat s blokádnál venni a német kikötőket.

A lengyel zászlók alatt küzdő hajók a szövetségesek minden fontosabb tengeri vállalkozásában részt vettek a norvégiai partraszállástól az Atlanti-óceán, illetve a Földközi-tenger ellenőrzéséért folyó hadműveletekig. A Bismarck nevű óriáscsatahajó elsüllyesztésének dicsőségében a Piorun is osztozott.

1940. április 12-én adta ki Sikorski a parancsot, hogy a Közel-Keleten, Szíriában a lengyelek egy dandárnyi erőt állítsanak fel a libanoni és szíriai francia hadsereg oldalán. Szóba került egy ottani lengyel légierő megszervezése is. Az úgynevezett önálló kárpáti lövészdandár 208 tisztből, valamint 6 840 altisztből és közlegényből állt volna. A két gyalogezred, egy hegyitüzérszázad, felderítőosztály, utászszázad, híradószázad létszámkeretét elsősorban Magyarországról és Romániából érkezett menekültekkel akarták feltölteni. Júniusban a tervezett hétezer helyett még csak kétezer ember állt fegyverben. Ezeknek is csak 14 százaléka szolgált korábban katonaként, további 25 százaléka értelmiségi, 35 százaléka iparos volt.

Franciaország kapitulációja után az önálló kárpáti lövészdandárt az angoloknak rendelték alá, akik brit mintára szervezték át és Palesztinában képezték ki a lengyel csapatokat. 1941. augusztus közepén a dandárt tengeri úton a németek és az olaszok által ostromgyűrűbe zárt Tobruk erődítményébe szállították, ahol előbb az 1. dél-afrikai hadosztályba, majd a 70. brit hadosztályba tagolták be. Így a lengyel dandár is részt vett az 50 kilométer hosszú erődítmény négy hónapon át tartó védelmében. Az önálló kárpáti lövészdandár a neki alárendelt csehszlovák és ausztrál zászlóaljjal az erődítmény nyugati szakaszát védte. Decemberben a Rommel vezette német és olasz csapatok visszavonultak, s Tobruk felszabadult. Neve beíródott a lengyel hadtörténelem dicsőségkönyvébe.

Sebesültszállítás

A Tobruk felmentését célzó angol hadművelet előestéjén, november 12-én és 13-án Sikorski miniszterelnök – Moszkvába menet – meglátogatta az erődítmény lengyel védőit. Ez volt akkor az egyetlen lengyel szárazföldi csapat, amely közvetlenül harcban állott a németekkel.

1941. június 22-én Hitler támadást indított a Szovjetunió ellen. Ezzel a Lengyelországot felosztó két szövetséges állam egymás halálos ellensége lett. Ez megnövelte és meggyorsította Lengyelország felszabadításának, helyreállításának esélyeit. A szovjet fél azonban a számára legkritikusabb időszakban is nehezen hajlott engedményekre. 1941 júliusának elején, az együttműködésre vonatkozó első tapogatózó megbeszélések idején a lengyelek tudomására hozták, hogy a Szovjetunió számára voltaképpen a Molotov–Ribbentrop-paktumban meghúzott határ az elfogadható. Sikorski moszkvai útja összefüggésben állott azzal a szerződéssel, amelyet – angol közvetítéssel – a lengyel miniszterelnök és Majszkij, a Szovjetunió londoni nagykövete látott el kézjeggyével 1941. július 30-án a lengyel és a szovjet kormány nevében. Ennek 1. cikkelye

kimondta: „a Szovjetunió kormánya kinyilvánítja, hogy a Lengyelország területi változásaira vonatkozó 1939-es szovjet–német megállapodások hatályukat veszítik.” A rövid szerződés 4. cikkelye arról szól, hogy „a Szovjetunió kormánya beleegyezik abba, hogy a Szovjetunió területén lengyel hadsereget alakítsanak, amelynek parancsnoki karát Lengyelország kormánya nevezi ki a Szovjetunió kormányával egyetértésben. A Szovjetunió területén lévő lengyel hadsereg hadműveleti ügyekben a Szovjetunió főparancsnokságának rendeltetik alá, amelyben a lengyel hadsereg képviselője is helyet kap.” A szerződéshez egy nyílt és egy titkos jegyzőkönyvet is csatoltak. A nyílt jegyzőkönyvben az alábbi olvasható: „A diplomáciai kapcsolatok helyreállításával a szovjet kormány amnesztiában részesíti mindazon lengyel állampolgárokat, akik jelenleg szabadságuktól megfosztva tartózkodnak a Szovjetunió területén, akár hadifoglyokként, akár más minőségben.”

Augusztus 2-án Londonból lengyel katonai misszió utazott Moszkvába Zygmunt Szyszko-Bohusz tábornokkal az élen, hogy a katonai egyezmény részleteit megbeszélje a szovjet kormánnyal. Augusztus 6-án a

Lengyel Köztársaság kormánya Władysław Anders tábornokot nevezte ki a Szovjetunióban felállítandó lengyel hadsereg parancsnokának. Andersét néhány nappal azelőtt engedték ki az NKVD Ljubjanka utcai börtönéből, s emiatt került a lengyel kormány látóterébe. Sikorski eredetileg Stanisław Haller tábornokot szerette volna a lengyel hadsereg élére állítani, de nem sikerült a tábornok nyomára bukkanni. Haller után Anders volt a rangidős tábornok, aki az első világháború idején lovassági tisztként az orosz hadseregben, majd 1918-tól a lengyel hadseregben szolgált. Párizsban katonai főiskolát végzett. 1939 szeptemberében előbb a nowogródeki lovasdandár parancsnoki tisztét töltötte be, majd több összevont dandár élén állt. Sebesülten

„Utolsó seregszemle” – Anders tábornok a II. hadtest elesett katonáinak temetőjében

esett szovjet fogságba, s a kozselszki (grazovjeci) hadifogolytáborból a Ljubjanka utcai börtönkórházba vitték. Ennek köszönhetően került el bajtársai, fogolytársai – többek között Stanisław Haller tábornok – sorsát, akiket 1940 tavaszán a Kozselszk közelében fekvő kutyáni erdőben, illetve Sztarobjelszkben és Osztaskovban végeztek ki – Sztálin parancsára. (Tizenötezer ember, részben – többségében tartalékos – katonatiszt, részben határőr, részben rendőr esett áldozatul az 1940 márciusa és júniusa között folyó mészárlásnak.)

Az amnesztiáról szóló dekrétum 1941. augusztus 12-én látott napvilágot, s a katonai egyezményt két nappal később kötötték meg. Ez utóbbi kimondta, hogy

a lengyel hadsereget a szovjet hatóságok és maguk a lengyelek a lendlease alapján USA-ból kapott adományokból szerelik fel. Augusztus 19-én a két fél abban állapodott meg, hogy a lengyel hadsereg az első szakaszban két gyalogoshadosztályból és egy tartalékezeleddből: összesen 30 ezer emberből fog állni.

Amikor Anders a szovjet részről lengyel ügyekkel megbízott katonai hírszerzőfőnöknél, Ivan Panfilov NKVD-s tábornoknál a lengyel hadifoglyokról érdeklődött, azt a lakonikus választ kapta, hogy mindössze 21 ezer hadifoglyot tartanak nyilván, s közülük ezer tiszt a grazovjeci táborban található. Anders tudta, hogy 1940. szeptember 17-én, a Lengyelország elleni szovjet agresszió – más néven felszabadító hadművelet – megindításának első évfordulóján a szovjet sajtó büszkén emlékezett vissza arra, hogy az ukrán és a litván fronton a Vörös Hadsereg 200 ezer lengyel közkatont és altisztet, valamint nyolcezer tisztet ejtett fogságba. Emellett a lengyel kormánynak arról is tudomása volt, hogy az egykori Kelet-Lengyelországból 100-150 ezer egykori lengyel állampolgárt hívtak be a szovjet hadseregbe, s 1940 februárja és 1941 júniusa között több mint

egymillió lengyel állampolgárt hurcoltak el Oroszország belsejébe, sokukat az Urálon túra s a rendkívül mostoha éghajlatú Kazahsztánba is. A lengyel hadsereg keretszámát tehát lett volna kibővíteni.

Anders úgy tudta, hogy a kozselszki, sztarobjelszki, osztaskovi hadifogolytáborokban több ezer tiszt várja sorsa jobbra fordulását. Amikor a lengyel hadsereg szervezésének az egész Szovjetunióban gyorsan terjedő hírére vezérkari főnöke, Adam Sołtan őrnagy és Sikorski segédtszjtje, Jan Fuhrman sem jelentkezett nála, balsejtelmek támadhattak. A szovjetek a tisztnek eltűnésére nem tudtak magyarázatot adni. Amikor Anders személyesen meglátogatta a grazovjeci tábor, ott csak

1 600 embert talált. Ráadásul hozzávetőleg 350-en lehetnek azok, akik az említett három táborból származtak (vagyis a túlélők voltak, anélkül hogy tudtak volna róla), a többiek akkor kerültek oda, s egyáltalán a Vörös Hadsereg fogságába, amikor a Szovjetunió 1940 kora nyarán megszállta a balti államokat, s az ottani lengyel menekülteket letartóztatta. Anders balsejtelmeit erősítette, hogy egyik börtöntársa, Jerzy Kuszel lovassági kapitány, aki korábban Sztarobjelszkben volt fogoly, arról számolt be neki, hogy bajtársait 1940 márciusa és júniusa között kisebb-nagyobb csoportokban ismeretlen helyre szállították, s azóta nem hallani róluk. Hasonló hírek származtak Zygmunt Berling ezredestől is, jóllehet ő a szovjetek hívének számított. Mindettől függetlenül Anders egyelőre nem feszegette a tisztek hollétének kérdését, beletörődött abba, hogy átmenetileg csak mintegy 1000–1300 tisztre számíthat.

A lengyel hadsereg központi szervezési bázisául a Volgától keletre eső, s Moszkvától mintegy 1000 kilométerre fekvő, faházakból összetákolt, sáros, rideg éghajlatú Buzuluk városát jelölték ki a szovjet hatóságok. Talányos, hogy a Szovjetunió legeldugottabb szegleteiben is miként szereztek tudomást az emberek a lengyel hadsereg szervezéséről és helyszínéről. Mindenesetre a buzuluki központban valóságban megjelent lengyel önkéntesek létszáma a legmerészebb várakozást is meghaladta. 1941 novemberének végéig ugyanis 46 ezer embert vettek névsorba.

Az első meglepetés ekkor érte Anders tábornokot. Az összekötő Panfilov generális ugyanis közölte vele, hogy csak 30 ezer embert tudnak élelmezni, 16 ezer embert szélnek kell eresztenie. Ettől függetlenül további emberáradat lepte el a várost és környékét. Ekkor már a lehető leghatározottabban felléptek az NKVD-s egységek, s erőnek erejével terelték el a lengyel katonai tábortól a jelentkezőket. A tábor a túlélés esélyét jelentette, a tőle való elszakadás – adott körülmények és feltételek között – majdhogynem a halállal volt egyenlő.

Aznap, amikor Sikorski látogatást tett Tobrukban, a Lengyel Köztársaság nagykövete, Stanisław Kot professzor két óra tíz perces megbeszélést folytatott Sztálinnal és Molotovval. Kot nagykövet jegyzetet készített a beszélgetésről. Ebből tudhatjuk meg, hogy Sztálin kijelentette: a lengyel fél akkora hadsereget állíthat fel, amekkorát csak akar, ha külföldi adományokból el tudja látni a katonákat. Ő ugyanis csak 30 ezer élelmiszer-fejadagot tud biztosítani. Némi huza-vona után ígéretet tett ennek felemelésére.

Amikor Kot az eltűnt lengyel tisztek iránt érdeklődött, Sztálin meglepetést színélve szinte drámai je-

lenetet rendezett. Két ízben is felhívta az NKVD illetékes parancsnokságát, és rákérdezett, miért nem engedtek még minden lengyel tisztet szabadon... Merthogy a lengyel nagykövet állítása szerint még fogságban vannak. Rövid szünet után Sztálin letette a kagylót, visszatért a megbeszélés helyszínére, és szemrebbenés nélkül témát váltott.

December 3-án a Kremlben folytatott megbeszélésen Sikorski ugyanott folytatta, ahol Kot nagykövet abbahagyta. Sztálin elé tette az eltűnt négyezer lengyel hadifogoly tiszt névsorát, megjegyezve, hogy a lengyel hírszerzés szerint közülük egyetlenegy sincs német hadifogolytáborban. A lengyel kormányfő, Anders és a szovjet pártvezető között a következő párbeszéd folyt le:

– Az lehetetlen. Megszöktek volna? – mondta Sztálin.

– Hová szöktek volna? – kérdezte Anders.

– Hová? Hát Mandzsúriába – felelte Sztálin.

A beszélgetést megörökítő Anders hozzáteszi, Sikorskival együtt lehetetlennek tartották, hogy három táborból a foglyok több ezer kilométert tehesse meg anélkül, hogy bárki is észrevenné őket. Sztálint ez nem hozta zavarba:

– Biztos már szabadon engedték őket, csak még nem értek ide – mondta.

Sikorski, Anders és Kot kénytelen-kelletlen beérték a válasszal, mivel fontos volt nekik, hogy a lengyel katonaság létszámának felemeléséhez és a táborok emberibb körülmények közé történő áthelyezéséhez megnyerjék Sztálin támogatását. Az iszonyú hidegben ugyanis a nyári sátrakban - melegedési lehetőség és téli ruha híján - a lengyelek százával fagytak meg. Sikorski ezért javasolta azt, hogy az egész lengyel hadsereget helyezték át Iránba, ahol a britek és az amerikaiak fegyverezhetik és szerelhetik fel, amellet hogy megfelelő élelmiszerellátásban is részesíteni tudják. Sztálin válasza erre egyértelmű, ráadásul logikus is volt:

– Öreg és tapasztalt ember vagyok. Tudom, ha egyszer elmentek Iránba, ide többé már nem jöttek vissza.

Anders és Sikorski hiába gyözködtek tárgyalópartnerüket, hogy a lengyelek a keleti fronton akarnak harcolni, Sztálin megmakacsolta magát, s szinte sértődötten vetette oda:

– Ha a lengyelek nem akarnak küzdeni, menjenek innen. Nem tarthatjuk vissza a lengyeleket. Ha akarnak, menjenek.

Sikorski erre idegesen leszögezte:

– Kérem, álljon elő bármely más megoldási javaslattal, mert itt nincs meg a feltétele annak, hogy had-

sereget szervezhessünk. Én nem akarom, hogy az emberek hiába pusztuljanak el. Nem adok ultimátumot, de a kemény télbe, a zimankós szélviharokba, az iszonyú fagyba az emberek belepusztulnak. Ezt nem nézhetem tétlenül.

Ehhez még a következő mondatot tette hozzá:

– Nagyon érzékenyen érintett az elnök úr megjegyzése, hogy a mi katonáink nem akarnak harcolni. Sztálin ekkor egyszeriben engedékennyé vált:

– Ha feltétlenül fontosnak tartjátok, egy hadtest, két-három hadosztály távozhathat. Ha akarjátok, helyet és eszközöket biztosíthatok rá, hogy akár hét hadosztályt is szervezhessetek.

A tárgyalások során további kényes kérdések is szóba kerültek. A Sikorski–Majszkij tárgyalások szerint ugyanis a Szovjetunió által bekebelezett két háború közötti kelet-lengyel területeken élők, függetlenül nemzetiségi hovatartozásuktól, lengyel állampolgároknak voltak tekintendők.

Sztálin érve ezzel szemben ez volt:

– Mit akartok ti a beloruszokkal, ukránokkal és a zsidókkal? Nektek lengyelekre van szükségeket. Ők a legjobb katonák!

Mire a tárgyalások lezárultak, Sikorskiék végül is elégedetten távozhattak. Sztálin ígérete alapján a lengyel nagykövetség képviselő-hálózatot szervezhetett a Szovjetunióban szétszóródott lengyelek megsegítésének koordinálására, és mind a civilek, mind a katonák jobb éghajlatú területekre települhettek át, továbbá a hadsereg változatlanul 46 ezer élelmiszerfejadagot kapott. A legnagyobb változás az volt, hogy az azon felüli létszám áttelepedhetett Iránba.

Sztálin azt is kilátásba helyezte, hogy a keleti fronton legalább 100 ezer fős lengyel hadsereg harcolhat. A Szovjetunióra nézve válságos hadi helyzetben egyre nagyobb szükség lett volna a lengyel egységek jelenlétére az orosz fronton.

1941. december 4-én Sztálin és Sikorski közös nyilatkozatban szögezték le, hogy a két baráti állam hadserege együtt harcol a „német hitlerista imperializmus” teljes legyőzéséig. Négy nap múlva az Egyesült Államok hadba lépett Japán ellen. Az új Hitler-ellenes koalíció létrejötté átmenetileg a Szovjetunió 2 500 helységében fellelhető lengyel sorsán is segített. A lengyel nagykövetség négyszáz helyi képviselőt is működtetett: árvaházakat, óvodákat, iskolákat, invalidus-házakat, menedékhelyeket; műhelyeket szervezett, tíz kórházat állított fel.

E siker nem várt veszélyes helyzetet teremtett. A lengyelek ellátásának minősége és az „őshonos lakosság” életszínvonala között egyre nagyobb lett a különb-

ség. A számos vonatkozásban feszültségekkel terhes szituációt az NKVD azzal oldott meg, hogy a legeredményesebb képviselőket 1942 májusától sorra számolta fel, nem egy esetben kémkedés vádjával letartóztatva a személyzetet (Arhangelszkben, Vlagyivosztokban és más helyeken). 1943 elejére gyakorlatilag megszűnt a lengyelek minden támogatási lehetősége.

1942. március elején ismét arról tájékoztatták Andersét, hogy a 70 ezer önkéntesre jutó 44–46 ezer élelmiszer-fejadagot 26 ezerre csökkentik, mivel Japán hadbalépésével megszűnt az amerikai búzaszállítás. Március 18-án Anders megállapodott Sztálinnal, hogy marad az addigi 44 ezer porció, s ezen a létszámon felül a lengyelek áttelepedhetnek Iránba. A lengyel parancsnoknak sikerült elérnie, hogy 30 ezer katonával mellett mintegy 10 ezer polgári személy, elsősorban nő és gyermek is felkerüljön a Kaszpi-tenger menti Krasznovodszkból hajókon Iránba szállítandók listájára. Az evakuálás első szakasza március végétől április 5-ig tartott.

Sztálin a március 18-i megállapodást ürügyül használta fel a lengyel hadsereg további szervezésének leállítására. Ebben bizonyos fokig az is szerepet játszott, hogy Anders ekkor is makacsul előhozakodott az eltűnt lengyel tiszték ügyével:

– Hová tűntek? Olyan híreink vannak, mintha Kolimán látták volna őket...

Mire Sztálin: Kiadtam már minden lehetséges parancsot, hogy engedjék őket szabadon. Még azt is mondják, hogy a Ferenc József-földön vannak, pedig ott nincs senki. Nem tudom, hol vannak. Minek tartanánk fogva őket? Lehet, hogy azokon a területeken vannak, amelyeket a németek foglaltak el, s szétszóródtak.

E kijelentés lehetett annak a forrása, hogy a lengyelek körében elterjedt és sokáig makacsul tartotta magát az a hit, hogy a lengyel tiszték a sarkkörön túli táborokban vannak. Ennek híre juthatott el Sztálinhoz, akinek kapóra jött, hogy érvként hozakodjék vele elő. Ekkor azonban már minden bizonnyal sejthette, hogy Anders nem hisz neki. A lengyel tiszték bizonytalan sorsa s az ezzel kapcsolatos porhintés Sztálinék részéről minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel hadsereg nem a keleti fronton vívta meg csatáit a németekkel szemben, hanem Itáliában. A helyzet politikailag olyanynyira feszültté vált, hogy Stanisław Kot nagykövet lemondott posztjáról, és elutazott a Szovjetunióból. A történetek arra ösztökölték Andersékat, hogy kijárják az egész lengyel hadsereg – és egyáltalán a lehető legtöbb lengyel – Iránba evakuálásának engedélyezését.

1942. május 5-én Londonban brit–szovjet együttműködési megállapodást kötöttek a Németország elle-

A Monte Cassinó-i kolostor, lerombolása előtt

ni háború idejére és az azt követő húsz esztendőre. A megállapodást előkészítő tárgyalások során Churchill a javaslattal állt elő, hogy a Szovjetunióban felállított lengyel haderőt telepítsék át a Közel-Keletre az egyiptomi brit csapatok támogatása céljából. Sztálin beleegyezett Churchill kérésébe. Sikorski politikai szempontból a lengyel hadsereg Szovjetunióban történő bevetését tartotta volna hasznosnak és helyesnek. Számolnia kellett azonban annak eshetőségével is, hogy ha erre nem kerül sor, s a hadszervezés körülményei nem változnak, a betegségek, az időjárás, az elégtelen élelmezés, a felszerelés hiányosságai a harcoknál is jobban megrikítják a lengyel egységeket. Ezek mérlegelésével 1942 júliusában beleegyezett a maradék lengyel katonaság Iránba történő evakuálásába.

A távozás időpontjául augusztust jelölték ki. Az evakuálás 40 ezer katonát, 4500 fiatal korú fiút, 25 ezer polgári személyt érintett. Az adott hadi helyzetben – a Kaukázus elleni német támadások idején – nem kis erőfeszítést igénylő akciót szovjet részről Zsukov NKVD-tábornok irányította, aki a nemzetiségi származású lengyel állampolgárok, elsősorban a zsidók kiutazását minden eszközzel gátolni igyekezett. Arra hivatkozott, hogy a lengyelek azok, akik nem akarják őket listára venni. Anders határozott fellépésének kö-

szönhetően végül négyezer lengyel zsidó hagyhatta el a hadsereg kötelékében vagy civilként a Szovjetuniót.

Zygmunt Berling ezredes a tisztek egy csoportjával nem élt az Iránba távozás lehetőségével, s a Szovjetunióban maradt. Ők lesznek azok, akik 1943 májusára – a lengyel kommunisták ideológiai irányításával és Sztálin hathatós támogatásával – felállítják a Kościuszko-hadosztályt, amely idővel hadtestté majd hadsereggé fejlődik, s a Vörös Hadsereg oldalán részt vesz Lengyelország felszabadításában. A hitlerista megszállók kiűzése egyben a sztálini típusú kommunista diktatúra lengyelországi berendezkedésének kezdete is.

A lengyel hadsereg két hullámban történő evakuálása nyomán a Közép-Keleten állomásozó lengyel alakulatok létszáma a többszörösére nőtt. Így már 1942 május elején nekiálltak a II. hadtest felállításának – brit szervezeti mintára. Felfegyverzéséről, felszereléséről – elsőbbségi privilégiummal – az angoloknak kellett gondoskodni. A III. hadtest felállítását is tervezték, de mivel maláriajárvány tizedelte a lengyel csapatokat (havonta nyolcezren betegedtek meg), erről egyelőre lemondtak. A közép-keleti angol haderő vezérkarának 1942 szeptemberében kelt parancsa egyelőre Irak észak-keleti részén helyezte el a lengyeleket. Sikorski, akit ugyan nyugtalanítottak Anders tábornok gyakori

önkényes döntései, harsány szovjetellenes kijelentései, más szempontok figyelembevételével mégis őt nevezte ki az újjászervezendő Keleti Lengyel Hadsereg főparancsnokának. A Keleti Lengyel Hadsereget, amely 50 ezer embert számlált, betagolták a perzsiai és iraki brit

gassassini táborban. A hadtest végleges szerkezetét itt alakították ki.

A hadtest létszáma közel 50 ezer katona, ebből háromezer tiszt. A bázison 12 ezer ember tartózkodott. A hadtest olaszországi áthajózása 1943. december ele-

A Monte Cassino-i temető a megnyitó napján, 1945. szeptember 1-jén

erőkbe – (Paiforce – Persian and Iraq Force). Feladata lett volna a Szovjetunió déli része, a Volga alsó forrásvidéke és a Kaukázus térsége felőli esetleges német támadások ellen megvédeni az iraki olajmezőket.

Sikorski 1943. júniusában tett közép-keleti útja során ígéretet kapott az angoloktól, hogy a lengyel hadsereget az egészségesebb éghajlatú Szíriába helyezik át. Döntés született arra vonatkozóan is, hogy a hadseregben belül ténylegesen létrehozzák a II. lengyel hadtestet azzal a céllal, hogy a korábbi megállapodáshoz híven részt vehessen az itáliai hadműveletben.

1943. augusztusában a hadtestet Palesztinába, Isdud környékére szállították, míg a 3. kárpáti lövészadosztály Libanonban hegyvidéki kiképzésben vett részt. Novemberben a hadtest már Egyiptomban állomásozott az Alexandria és Port Said közelében lévő

jén kezdődött, és 1944. április derekáig tartott. A lengyeleket a Taranto közelében felállított öt táborban helyezték el. Elsőként – még február folyamán – az 5. kárpáti hadosztályt küldték a harctérre. A VIII. brit és az V. amerikai hadsereg közötti frontszakaszt kellett a németekkel szemben biztosítani, s ezzel tulajdonképpen a Monte Cassino térségében operáló szövetséges hadak hátát védeni.

A szövetséges csapatok előrenyomulása az olasz csizma talpától észak felé nem haladt olyan gyorsan, amint az Szicília villámgyors elfoglalása alapján várható lett volna. Sőt, 1940 januárjában a támadás megfeneklett. Mi volt a kudarc sorozat oka? E kérdésre a legképszerűbb választ a II. lengyel hadtest kötelékében szolgáló kiváló író, Melchior Wańkowicz adja, aki részt vevő szemtanúként hiteles riportkönyvben szá-

mol be a Monte Cassinó-i csatáról és előzményeiről:

„...a Monte Cassinó-i átjáró volt az a hely, ahol Itália védői útját állhatták a Rómát fenyegető déli támadóknak.

A tengertől tengerig tornyosuló hegyek ezen a ponton csak tíz kilométer szélességű láncolatot alkotnak, s ezt vágja át a Liri folyó. (...) A Liri felé ereszkedő hegylánc, a Monte Cassino 516 méter magas, meredek tömbjével uralkodik a folyó völgy és az ókori Via Latina fölött. Az Appennini-félszigetet kettévágó hegyláncolat egyetlen átkelési pontját, a Liri folyó völgyét elrekeszték...” Az amerikai és francia csapatok januári támadása az átkelési pont birtokbavételéért kudarcot szenved. Mire a 3. kárpáti lövészadosztály elfoglalja a számára kijelölt frontszakaszt, a szövetségesek elkönnyvelhetik második vereségüket. A harmadik rohamot három és fél óras bombázás után, március 15-én indítja meg egy angol dandár Monte Cassino ellen. A másnapi eredmény: újabb kudarc. „A hegyek egyre ellenállóbbak lesznek. És egyre erősebbek. Napról napra erősebbek! – jegyzi meg Wańkowicz. – ...A háború megdermed e pokoli kapuk előtt.”

Március 21-én Leese tábornok, a VIII. hadsereg parancsnoka, amelynek kötelékébe a II. lengyel hadtest is tartozott, látogatást tesz Anders tábornoknál és vezérkaránál, s közli vele, mit döntöttek a frontparancsnoknál tartott konferencián: a II. lengyel hadtestre bízzák Monte Cassino sziklahegyének és kolostorának elfoglalását. „A hadtest leendő feladatának összes nehézségeit magam előtt láttam. Mindenki tisztában volt velem, s ezt Leese tábornok se rejtette véka alá. A Cassino városában és a kolostorhegyen folyó harcok hevességét akkor már mindnyájan jól ismerték... De a feladat végrehajtása, tekintettel a Monte Cassino által keltett világviszhangra, nagy jelentőséggel bírhatott a lengyel ügy szempontjából... Tudtam, milyen kockázat jár a harc vállalásával, tisztában voltam az elkerülhetetlen veszteségekkel és a rám háruló teljes felelősséggel, amennyiben kudarcot vallunk.” A világviszhang itt sokat nyomott a latban. Az 1943 végén Teheránban hozott háromhatalmi döntés következményeivel, vagyis azzal, hogy Lengyelország szovjet érdekerület lett, és sorsáról, így leendő határaitól is Sztálin dönt, a lengyelek ekkor már tisztában voltak. Ennek abszurdítására minden eszközzel igyekeztek a világ figyelmét felhívni. Monte Cassino kínáló lehetőség volt arra, hogy a lengyelek véráldozatukkal felrázzák a világ s főként az Egyesült Államok és Nagy Britannia népének és politikai vezetőinek lelkiismeretét.

A területet, amelyet a II. lengyel hadtestnek el kell foglalnia, Wańkowicz a következőképpen mutatja be:

„Hegylánc: ezen húzódnak végig a német védelmi vonalak. A Monte Cairo 1669 méter magas, behavazott csúcsáról ereszkednek alá, jó néhány hegyet, dombot érintenek, míg az 516 méter magas Monte Cassinón ismét össze nem futnak.

Monte Cairo ormát légvonalban négy kilométer választja el a kolostortól. A roham feltételezhetően majd a Gusztáv-vonal kolostor felé eső két kilométeres szakasza ellen irányul, míg a másik két kilométer védőinek figyelmét csak színlelt támadásokkal kell lekötöni. A tulajdonképpeni harc tehát a hegyek és szakadékok forgatagának a kolostor közelében fekvő két kilométeres terében folyik majd. (...) A Monte Cairót a kolostorral összekötő Gusztáv-vonal mögött másik – Hitlerrel elnevezett – megerősített vonal húzódik, amely szintén a Monte Cairón indul. Tüzerejűkkel mindkét vonal védői uralkodnak a terepen, megállni lehetetlen..., az utászszerszámokkal, híradós eszközökkel, löszszerrel, fegyverrel agyonterhelt katona hogyan győzze le az elaknásított, szögesdrótakadályokkal tarkított terepet, amelyet sziklabunkerek himlőhelyei pettyeznek, s ezek kiskaliberű harceszközeinek pusztító tüzét még lövegek és aknavetők kereszttüzei is erősítik?!” A Wańkowicz által feltett kérdésre a lengyelek május 12. és 19. között adták meg a választ.

A Monte Cassinó-i kolostort és közvetlen környezetét a Wehrmacht egyik legkiválóbb alakulata, az 1. ejtőernyős hadosztály védte, amelyet egy hegyivadász és egy páncélgránátos zászlóalj, továbbá nyolc tüzérszázalék s a 71. rakétaaknavető ezred is támogatott.

A II. lengyel hadtest május 11-én, a „D” napon állt készen a támadásra. 23.00-kor a VIII. hadsereg ezer ágyújának negyvenperces tüzérségi előkészítő tüzét követően éjjel után 1-kor indul támadásra a II. hadtest 13. és 15. zászlóalja. Rövid idő után embereik húsz százalékát elveszítik. A támadás délutánra nagy veszteségek árán megfeneklik. Május 13. és 16. között a lengyelek csak tapogatózó támadásokat folytatnak, hogy a német tüzerők pontjait bemérjék.

Az első támadás tapasztalatait leszűrve az 5. határvidéki gyalogoshadosztály parancsnoksága öt rohamzászlóaljat állít össze. Május 17-én 7.10-kor a 17. zászlóalj kezdi meg a támadást, s nagy veszteségek árán elfoglalja a San Angelo északi magaslatait. A 13. és 16. zászlóalj és kommandós alegységek támogatásával sikerül a német ellentámadásokat visszaverni. A támadás ezt követően – óriási veszteségek árán, de – folyik tovább. Hogy miként, arról Wańkowicz kamerája örökíti meg közelképeket: „Błahut szakasza szélesben nyomul előre, berobbant három bunkert, majd még kettőt. Éppen dél van. Az egész völgy Błahut katonáira irányítja a tüzét.

A helyzet valóban kétségbeejtő. Błahut szakaszából már csak tíz ember maradt. Szerencsére a könnyűgéppuskások, az aknavetősök és a mesterlövészek köztük vannak.

Ezalatt Brzozowski főhadnagy a bunkerek között – helyesebben a bunkerek tetején – rövid eligazítást tart maradék egységének. Ezeket a bunkereket a németek olyan ügyesen álcázták, hogy amikor Błahut szakasza előretört, Brzozowski egységére – mint később kiderült – tíz, hét és öt méterről nyitottak tüzek.

Gránátokat... – kiáltja Brzozowski főhadnagy, és két lövés éri. Hétfőnyi kíséretéből egyetlen ember menekült meg.

egy bunkerre, villámgéppuska-sorozat teríti le, súlyosan megsebesül. – Tovább!... – kiáltja. A szakasz most már parancsnok nélkül rohamoz, és még ugyanazon lendülettel kifüstöli a negyedik bunkert. Öten maradnak.

Babiuch szakasza egy bunkerrel veszíti el a parancsnokát. Siwek lép a helyébe, egy aknavető lövedék megsebesíti, fölemelkedik, csupa vér; tovább vezényli a csapatot, de a nagy vérveszteségtől elájul. Lövedék végez vele...

Błahut szakaszából csak tíz ember maradt életben. A szakasz eljut az 593-as magaslat alá, ott megszakad az összeköttetése. Błahut egymás után két futárt küld le, de mindkettő elesik.”

Gránátcsata a Widmo elleni támadásban

Ekkor Jurnatowski, Błahut könnyűgéppuskása fölpatan, és tűz alá veszi az orgyilkos bunkereket, amelyek bajtársait leöldösték. Mindhárom bunker Jurnatowskira irányítja fegyvereit, s a bátor könnyűgéppuskást szinte széttépik a golyók.

Halála pillanatnyi lélegzetvételhez juttatja a támadó lengyeleket, s ez a megmenekülésüket jelenti. Mindkét szakasz a bunkerekre veti magát. Kantorski szakasza megsemmisít két fedezéket. Maga Kantorski súlyosan megsebesül, a parancsnokságot Wojciechowski tizedes veszi át. Elesik – Sawicki tizedes lép a helyébe. Fölugrik

Marian Łoziński, aki a 2. kárpáti lövészdandár 5. zászlóaljának századparancsnokaként vett részt a támadásban, s egy pillanatra Błahut szakaszvezető is a látóterébe került, így örökíti meg a roham számára legkritikusabb pillanatait: „A németek ismét nehéz-tüzérséggel tapogatták a terepet. Csodálom e tűz pontosságát. Hatására a fiúk megfélemeznek a taposóaknákról, sziklahasadékokat keresnek, mit sem törődve az esetleges csapdákkal, mert a tűz egyre elviselhetlenebb. Hirtelen forróságot érzek, s mintha tűz öntené el mindkét lábamat. Borzalmas rémület lesz rajtam úrrá.

Mellettem fekszik Midek tizedes. Odakiáltom neki:

– Midek, megvannak a lábaim?

A fiú kihajol a sziklája mögül, és fürkészve azt feleli:

– Nem látom, főhadnagy úr!

Még egyszer kérdem. Midek közelebb kúszik, és nagyon bizonytalanul azt mondja:

– Azt hiszen, megvannak, főhadnagy úr...

Ekkor a testem mentén kinyújtom a kezem, megtagatom – talán megvan a lábam. A biztonság kedvéért erősen, még erősebben belecsípek... Fáj, tehát megvan a lábam. Ugyanezt teszem a másikkal is. A másik is megvan... Bizonyára a közvetlenül fölöttem robbanó lövedék forrósága rémisztett úgy meg. Ismét előre szökellek. Elöttem Błahut és ösvényjelző csoportja – Fortuna tizedes két katonával. Błahut mellett két embere halad.”

Május 18-án 9.40-kor a 12. podóliai ulánuszerezd őrzőjárata bejut a kolostorba, és romjaira kitűzi a fehér-piros zászlót. Másnapra a lengyel és brit csapatok az egész hegységet megtisztítják a németektől. A Wehrmacht a Gusztáv-vonalról a Hitler-vonalra húzódik vissza. Ennek következtében a VIII. angol hadsereg Liri völgyében szabadon mozoghat.

A Monte Cassinó-i csatában a 3. kárpáti lövészhadosztály 1571 halottat és sebesültet, az 5. határvidéki gyalogos hadosztály 2174 halottat és sebesültet veszített. Az egyik zászlóalj összes századparancsnoka elesett vagy megsebesült.

A II. lengyel hadtest valamennyi itáliai hadműveletben részt vett – a Hitler vonal felszámolásától egészen az 1945 áprilisában vívott bolognai csatáig. Összesen 17 131 halottat és sebesültet veszített, emberállományának több mint 36 százalékát.

A lengyelek második világháborús hősiességének és véráldozatának szimbolikus helyszíne – a felkelt Varsó mellett – Monte Cassino. Szerepe volt ebben annak is, hogy az 1948-as lengyel kommunista hatalomátvétel

után a nyugati lengyel haderő hősei – Andersszel az élen – ugyanolyan kiátkozottjai lettek a lengyel históriának, mint a Honi Hadsereg katonái: Ők mindnyájan a „reakció undok csökevényei”. A hazájukba visszatértek egy részére börtön várt. Emlékezni róluk az 1950-es években csak titokban lehetett, ez viszont hazafias tetteknek számított. (Azok közül, akik az egykori kelet-lengyel területekről származván a Szovjetunióba tértek haza, közel ezer embert 1951-ben hurcoltak el Szibériába, ahonnan 1956-ban, 1957-ben repatriálhattak Lengyelországba.) A *Hamu és gyémánt* című film ebből a szempontból is tabut döntött meg. A füstös kocsmában felcsendülő dal – *A Monte Cassinó-i piros pipacsok* – a méltatlan környezet ellenére is megrendítő.

Monte Cassino ma az egyik leglátogatottabb lengyel zarándokhely. Melchior Wańkowicz ismertet meg a Kolostorhegy egyik oldalával:

„A 400 méteres, négyszögletű tisztás közepén a Virtuti Militari [1791-ben alapított katonai érdemkereszt – K. I.] 12 méteres keresztje, tetején örökmécs lobog.

A hegyoldal tisztásán kilenc – mészkősziklával kirakott – terasz övezi az amfiteátrumot. Mindegyik teraszon két sírsor húzódik. A krémszínű mésztufa keresztteken mésztufa lapocska, felirat rávésve. 1 070 név.

A legmagasabban fekvő teraszon sziklatömb – az oltár; a fehér sziklafalra fölvésték az egységek címereit. Följebb, az 593-as magaslat oldalában élősövény kereszt, karja 50 méter széles, közepén sas: hatszor hét méteres, Monte Cassinó-i mészkőbe faragott szobor.

Amikor a temető tetején visszafordul az ember, és megindul a lépcsők fehér hullámain, a temető alján szalagként húzódó hatalmas feliratra esik a pillantása: VÁNDOR, VIDD HÍRÜL A LENGYEL TÁJAKNAK: MEGCSELEKEDTÜK, AMIT MEGKÖVETELT A HAZA.” ■